

Thuis in de Kosmos

Thuis in de Kosmos

*Het Epos van Evolutie en de vraag naar de zin
van ons bestaan*

Taede A. Smedes

AUP

Afbeelding omslag: ©NASA, Washington DC, USA
Ontwerp omslag: Suzan Beijer
Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6298 708 1
e-ISBN 978 90 4853 858 4 (pdf)
e-ISBN 978 90 4853 859 1 (ePub)
NUR 706

Uitgeverij AUP is een imprint van Amsterdam University Press.

© Taede A. Smedes / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2018

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Voor Leonie en Melvin

*In wonder all philosophy began; in wonder it ends; and
admiration fills up the interspace.*

– Samuel Taylor Coleridge (1772-1834), *Aids to Reflection* (1825).

Inhoud

Verantwoording	9
1. Beginnen bij Darwin	11
2. Vragen naar zin	16
3. Het 'Epos van Evolutie'	24
4. De evolutie van het heelal	27
5. De evolutie van het leven op Aarde	34
6. De evolutie van de mens	40
7. Een denkend riet	44
8. Verwondering, mysterie, eerbied	51
9. De mens als locus van kosmisch zelfbewustzijn	58
10. Een kosmopolitische visie	66
11. Een thuis voor God	75
12. Wat is de mens?	86
13. Nawoord: over buitenaardse intelligentie	92
14. Literatuur	96
Over de schrijver	100

Verantwoording

In het Nederlands worden de namen van de planeten standaard met een hoofdletter geschreven ('Jupiter', 'Venus'). De enige uitzondering op die regel is de naam van onze thuisplaneet. Uit eerbied voor die plek waar wij zijn ontstaan, schrijf ik in dit essay ook de naam van onze thuisplaneet met hoofdletter, dus als 'Aarde'. Eveneens schrijf ik 'Zon' met hoofdletter, als de naam van onze eigen ster. Ik wijk hiermee dus bewust af van wat in het Nederlands gebruikelijk is.

1. **Beginnen bij Darwin**

Er is geen enkele wetenschappelijke theorie die de mens in de afgelopen eeuwen zo aan het denken heeft gezet, op zoveel manieren en via zoveel wegen en omwegen, als de evolutietheorie: de natuurwetenschappelijke theorie die de ontwikkeling van het leven op onze thuisplaneet Aarde beschrijft en verklaart. Hoewel de naam van Charles Darwin (1809-1882) helemaal met deze theorie is vergroeid, was het niet Darwin die het idee van evolutie introduceerde. Het idee dat onze wereld in ontwikkeling is, is veel ouder dan Darwin en gaat in zeker opzicht zelfs helemaal terug tot de presocratische filosofen. Het was wél Darwin die voor het eerst aan de hand van talrijke observaties beschreef aan welke wetten en mechanismen de ontwikkeling van het leven op Aarde gehoorzaamt. Bovendien wees hij al heel subtiel op de implicaties die zijn theorie had voor ons wereldbeeld en mensbeeld. Daarmee raakte Darwin een gevoelige snaar in de ziel van de westerse mens.

Darwin schreef ook over de invloed van die theorie op zijn levensbeschouwing. Dat de evolutietheorie van hem een atheïst maakte, is een hardnekkige mythe. En nee, Darwin bekeerde zich niet op zijn sterfbed tot het christendom – ook dat is een mythe. Darwin had weliswaar theologie gestudeerd met als doel predikant te worden, maar had dit niet zozeer gedaan vanuit een innerlijke roeping; het was vooral een vlucht geweest. Darwin had oorspronkelijk medicijnen willen studeren, maar hij kon niet tegen bloed, de stank en vooral het door

merg en been gaande gegil van mensen die toentertijd nog zonder verdoving geopereerd werden.

Theologie dus als vlucht, maar het was wel de theologie die hem tot de natuur bracht. In de tijd van Darwin waren veel theologen ‘naturalisten’, dat wil zeggen liefhebbers van de natuur die ook de natuur bestudeerden. De bestudering van de natuur was toen nog niet voorbehouden aan natuurwetenschappers (die benaming bestond nog niet), maar was deels een liefhebberij van theologen. Zij bestudeerden de flora en fauna en zagen dat als een geïnspireerde bezigheid, aangezien die flora en fauna immers getuigden van God als de Schepper van de hemel en de Aarde.

Tijdens zijn theologiestudie las Darwin ook *Natural Theology* van de predikant William Paley (1743-1805). Dit boek zet het beroemde *argument from design* of ‘ontwerpargument’ uiteen: de complexiteit van levende wezens die we om ons heen zien, kon volgens Paley niet verklaard worden uit natuurlijke oorzaken, en moest derhalve wel veroorzaakt zijn door een Intelligentie die de onze ver overstijgt. Voor Paley was het zonneklaar dat die bovenaardse intelligentie niemand minder dan de God van het christelijk geloof moest zijn. En Darwin geeft in zijn autobiografie toe dat op het moment dat hij theologie studeerde, Paleys argumenten en de daaruit volgende conclusie volledig overtuigend vond.

Pas later, tijdens zijn reis rond de wereld met het schip *The Beagle*, kwam Darwin erachter dat het allemaal anders zat. Paley had het mis gehad; louter natuurlijke oorzaken konden de complexiteit verklaren. God als hypothese bleek overbodig. Maar dat betekende niet dat Darwin van zijn geloof viel. Wie de vele boeken over Darwin leest,

ontdekt dat Darwin altijd terughoudend geweest is met het volledig afzweren van het geloof. Toenmalige atheïsten en vrijdenkers bezochten Darwin en probeerden hem in hun kamp te krijgen, maar Darwin hield ze op afstand. Atheïsten waren in zijn ogen te stellig in hun ontkenning van God. Hij bleef voorzichtig.

Sommige onderzoekers beweren dat hij zich niet openlijk als atheïst profileerde om zijn zeer gelovige vrouw niet te kwetsen. Anderen beweren dat wanneer Darwin uit de kast was gekomen als atheïst, hij een *outcast* was geworden in de Britse samenleving van zijn tijd. Darwin, zo menen velen, hield een façade van twijfel op, terwijl hij daarachter in feite gewoon een ongelovige was. Misschien zit er in al die ideeën een kern van waarheid. Misschien in geen enkele.

Ikzelf denk dat Darwin verscheurd werd door de knagende twijfel die vooral ontstond door zijn eigen ervaringen met kwaad en lijden. Zo beschrijft hij in verschillende brieven hoe het evolutieproces een strijd is op leven en dood, waarin de dood van het ene organisme soms letterlijk het brood blijkt van het andere. Maar vooral werd Darwin getroffen door de pijnlijke ziekte en het tragische overlijden van zijn tienjarige dochtertje Annie. Dat was een ervaring die hem verpletterde en die hem ook persoonlijk met de vraag confronteerde hoe een persoonlijk betrokken, algoede en almachtige God zo'n onschuldig en lief kind een dergelijk gruwelijk lot kon doen ondergaan. Hij kreeg het niet meer bij elkaar. Het christendom was voor hem zinloos geworden.

De theologie bracht Darwin tot de natuur, maar het was niet – zoals toch nog vaak gedacht wordt – de natuur die Darwin van God losweekte. Dat deed het leven zelf.

Bovendien is de vraag of je bij Darwin werkelijk van ‘ongeloof’ kunt spreken. Want is het niet juist de existentiële worsteling met de twijfel en met de vragen van goed en kwaad die laat zien dat hij uiteindelijk nooit helemaal van het geloof is losgekomen? Erkent iemand die met God worstelt niet minstens dat God bestaat?

Darwins ideeën veranderden niet alleen onze kijk op het leven op Aarde. Ook de kijk op de mens veranderde. Zoals gezegd was Darwin nog voorzichtig in zijn uitingen over de implicaties van zijn theorie, met name wat betreft de evolutionaire wortels van het menselijk bestaan. Met de ontdekking van het DNA en de ontdekking van de resten van menselijke voorouders vond een revolutie plaats in het evolutionaire denken over de mens en de plek van de mens in het geheel der dingen – een revolutie die nog altijd gaande is en waarvan het einde nog lang niet in zicht is.

Darwin bracht ter sprake hoe de evolutietheorie raakte aan het denken over de identiteit van de mens. In zijn boeken beschreef hij, nog betrekkelijk voorzichtig maar toch, hoe ook emoties en aspecten van de menselijke moraal terug te vinden zijn in andere dieren. Daarmee raakte Darwin al aan de mogelijkheid, die voor veel van zijn tijdgenoten nog ondenkbaar was: dat ook de mens een evolutionair verleden heeft. Ofschoon het bij Darwin allemaal nog zuiver hypothetisch bleef, werd hier toch een essentieel punt geraakt: is ook de mens zelf natuur? Is de mens een onderdeel van dat evolutionaire proces dat door dezelfde mens wordt bestudeerd? En wat betekent dit voor de plaats van de mens in de kosmos?

Daarmee laat Darwin zien hoe de evolutietheorie raakt aan levensbeschouwing, met name waar het de vraag naar lijden en kwaad in de ontwikkeling van leven betreft.

Darwins theorie raakt aan alles wat ons dierbaar is, en daarmee ook aan de vraag naar de zin van alles: de zin van het bestaan, de zin van de kosmos, de zin van mijn en van jouw leven. Ik wil in dit essay laten zien wat voor een grandioze visie in het evolutionaire denken besloten ligt. Een visie die in mijn ogen door gelovigen én ongelovigen gedeeld kan worden, en die hen wellicht kan verbinden in een gedeelde visie op de zin van ons bestaan.